

УДК 930.253(477)“1917/1921”

Даниленко Володимир

ТАЄМНА ПОЛІЦІЯ ГЕТЬМАНА СКОРОПАДСЬКОГО

У публікації йдеться про завдання, зміст та методи роботи освідомного відділу Державної Варти Української Держави за часів гетьмана Скоропадського.

Ключові слова: гетьман Скоропадський, Державна варта, освідомний відділ.

В публикации освещены задачи, содержание и методы работы осведомительного отдела Державной варты Украинской Державы во время правления гетмана Скоропадского.

Ключевые слова: гетман Скоропадский, Державная варта, осведомительный отдел.

The article highlights the objectives, content and methods of the Publicity Department of the State Guard of the Ukrainian State during the reign of Hetman Skoropadskyi.

Key words: Hetman Skoropadskyi, State guard, informative department.

У Державному архіві Київської області зберігається фонд Р-2793 Освідомний відділ при Київському градоначальнику. У ньому є 1696 справ за 1918 р. Тривалий час цей фонд знаходився таємному зберіганні та був недоступним для дослідників. У 1990–1991 рр. його розсекречено і передано на загальне зберігання.

Документи фонду стосуються подій української національної революції 1917–1921 рр. Для останньої були характерними воєнні способи боротьби за владу, військова протидія різних внутрішніх та зовнішніх політичних сил (Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, Польщі), Білого руху, більшовиків (Червона Армія), армії Української Народної Республіки (Симон Петлюра), гетьманата (Павло Скоропадський), Директорії, масовий повстанський рух (Махно та ін.).

Після Лютневої 1917 р. революції в Росії і повалення самодержавства, низка партій національно-соціалістичного, демократичного спрямування створили в Україні Центральну Раду, яка в листопаді цього ж року проголосила автономію Української Народної Республіки в складі Російської Федеративної Республіки, а в січні 1918 р. повну незалежність України.

У цей же час розпочався наступ радянських військ проти української держави. 26 січня більшовицькі частини під командуванням Муравйова захопили Київ. Центральна Рада переїхала в Житомир.

© Даниленко Володимир, 2010

27 січня 1918 р. Центральна Рада підписала з Німеччиною та її союзниками, які визнали незалежність України, Брест-Литовську угоду і звернулася до них з відозвою захистити її від більшовиків. 1 березня німці увійшли в Київ, разом з ними повернулася і Центральна Рада.

29 квітня 1918 р. в результаті державного перевороту, здійсненого при підтримці німців, від влади усунено Центральну Раду і проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Управління країною здійснювалось Радою Міністрів Української Держави, котра призначалася гетьманом. 18 травня Рада Міністрів прийняла закон про створення служби правопорядку – Державної варти Української Держави.

11 липня 1918 р. спільним рішенням Міністерства внутрішніх справ і департаменту Державної варти створено освідомний відділ при Київському градоначальнику. В положенні про нього¹ окреслено його завдання: «До предметів цього відомства відносяться: справи з попередження і призупинення злочинів проти державного порядку та взагалі по охороні громадської безпеки і порядку в Державі»². Відділ збирав інформацію про настрої населення, наглядав за членами різних політичних партій і груп, узагальнював виявлені в процесі нагляду відомості, здійснював обшуки, арешти, проводив набір і навчання таємних агентів³.

Про кадровий склад освідомного відділу та способи його формування дає уявлення циркуляр за підписом директора Державної варти Аккермана, надісланий 6 серпня 1918 р. в усі губернії: «Прошу швидко запропонувати всім проживаючим у межах вашої губернії колишнім жандармським офіцерам і нижнім чинам корпусу жандармів і чиновникам, які служили у Російському департаменті поліції, прибути в Київ у департамент Державної варти, Олександрійський палац, освідомний відділ, для одержання відповідного призначення в Києві та інших містах».

Необхідно відзначити, що документи вказаного фонду містять значні фактичні різнопланові відомості, що дають уявлення не тільки про практичну роботу освідомного відділу, а й цінну інформацію про політичну ситуацію, події того часу, їх учасників не тільки в Україні, а й Росії. Так, у справі 3 (оп. 2) є агентурна записка про підготовку більшовиками повстання проти гетьмана, його план із 7 пунктів і повідомлення Чаковського про отримання від радянського уряду Росії 40 млн. карбованців на його організацію. Там само наявні агентурні відомості про ВНК з інформацією про її місцезнаходження у Москві (Луб'янка, буд. 7, 9, 11, 14 і 22), летючих загонів ВНК (Ворсоноф'євський провулок, буд. 7, 11), місцезнаходження співробітників (будинки, готелі), про відділи ВНК (всього 20), їхнє розміщення, особовий склад військових частин ВНК, їхній матеріально-технічний стан, порядок проведення обшуків і арештів. Згідно з агентурними відомостями телеграф надсилав копії всіх телеграм у ВНК (наведено приклад, коли у жінки, яка відправила матері посилку зі збираним молоком і чаєм із Москви в Петроград, було прове-

дено обшук на квартирі, а потім вона на один місяць потрапила у в'язницю за підозрою в спекуляції продуктами). І таких справ, як підкреслив агент, було 99 із 100⁴.

У справі 43 (оп. 2) є відомості про місце проживання В. Леніна (Кремль і дві конспіративні квартири в місті), охорону Кремля, про Л. Бронштейна-Троцького, Г. Чичеріна, А. Луначарського, про червоний терор (арешти і розстріли офіцерів, царських чиновників, духовенства, представників буржуазії), ситуацію на тульських збройних заводах (на них працювало 47 тис. робітників і виготовлялося 5000 гвинтівок у день)⁵.

У справі 883 (оп. 1), справі 13 (оп. 2) та інших наявні відомості про перебування в Києві російської Мирної делегації на чолі з Чаковським і її дії на шкоду державному устрою Української Держави. В агентурних донесеннях є відомості про набір в Україні новобранців для служби в Червоній Армії Росії (кожному видавалося по 65 карбованців на дорогу, збірний пункт на станції Колонтаївка Курської губернії, і по 150 карбованців зарплати в місяць з безоплатним утриманням. Досвідченим солдатам – по 300 крб., отаману – 800 крб., агітаторам – по 450 крб. в місяць і 15 крб. добових. Усі робітники, які є членами партії більшовиків, повинні були залишити свої професійні зайняття і повністю зайнятися партійною роботою. Всі вони будуть отримувати грошове утримання відповідно до своєї зарплати)⁶.

У справі 35 (оп. 2) громадянин Шлейко повідомляв владу про перебування у Києві «...відомого більшовицького діяча Й. Сталіна (Джугашвілі)», його місце перебування і відвідування у четвер 24 жовтня 1918 р. готелю «Прага», № 35. Останній видає себе за студента (під чужим паспортом), «...він великий «артист» і вміє гарно вивертатися. Тому раджу бути дуже обережними». Агенти не виявили Й. Сталіна, а захопили Сталю Костянтина Фердинандовича, справу закрили. До речі, оригінал було вилучено із справи очевидно в сталінські часи і доля громадянина Шлейка, якщо він до того часу ще був живий, була сумною.

У справі 61 (оп. 1) йдеться про затримання в Криму П. Дибенка. В документі говориться: «...матрос Дибенко, бувший більшовик, громадянський чоловік Олександр Колонтай, до революції утримувався у в'язниці за розтрату казенних грошей під час перебування його баталером на одному з кораблів Балтійського флоту.

У перші дні перевороту Дибенко був одним з головних керівників бунту солдатів і матросів у Гельсінфорсі... під час більшовицького перевороту був призначений більшовиками на посаду морського міністра. Під час наступу німців на Нарву Дибенко був призначений начальником загону матросів, відправлених для оборони Нарви. Після заняття Нарви німцями Дибенко залишив свій загін і поїхав до Петрограда, в зв'язку з цим був звинувачений матросами в зраді та втечі. За вимогою бувшого тоді Головою Надзвичайної Комісії Кириленка Дибенко був підданий суду Народного Трибуналу, через що втік із Москви.

Більшовицький уряд заявив про арешт Колонтай, як заручниці, після чого Дибенко повернувся до Москви. Тоді ж Дибенко і Колонтай

заявили про вихід із партії більшовиків. Дибенко був судимий у Москві революційним трибуналом, але по суду був виправданий...»⁷.

Пізніше, П. Дибенко був на вищих командних посадах у Червоній Армії. Заарештований і розстріляний у 1938 р.

У справах наявна інформація й іншого роду. Так, у справі 552 (оп. 2) йдеться про виконання клоунами в кафе «Максим» у Києві у програмі вар'єте частівок із критикою гетьмана і його уряду. У справі 241 (оп. 1) повідомляється про те, що 21 вересня 1918 р. в театрі «Аполло» в м. Бердичеві куплетист Грабовський розповів наступний анекдот: «Поїзд їде до Берліна навантажений хлібом, під'їжджаючи до Берліна паровоз кричить: везу, везу, а колеса відповідають: будем їсти, будем їсти. Повертається із Берліна порожнім без обіцяної німцями мануфактури. Під'їжджаючи до Києва паровоз кричить – порожній, порожній, а колеса відповідають – Ще не вмерла Україна»⁸. Останні слова – початок гімну України і люди, що написали заяву у освідомний відділ, вважали анекдот принизливим для політики гетьмана і уряду і вимагали покарання куплетиста. До речі, з травня по листопад 1918 р. німці вивезли з України 9300 вагонів хліба, близько 23 300 вагонів іншого продовольства, 250–300 тис. голів великої рогатої худоби, 300 тис. овець, 96 тис. коней, близько 4750 вагонів з металом, шкірою, вовною, льоном та іншою сировиною.

Документи фонду містять відомості про політичну ситуацію в Україні у 1918 р., зокрема, про перебування німецьких військ, пункти їхнього розміщення, про дезертирів, про страйки тощо.

У справах фонду зберігаються примірники газет того часу, листівок, відоzw, маніфестів, статутів, універсал за підписом Петлюри, зразки посвідчень і паспортів дипломатичних кур'єрів Російської Федерації, печаток, штампів Української Держави тощо.

Відомостей про ліквідацію освідомного відділу в документах архіву не виявлено, очевидно він перестав існувати з моменту відсторонення від влади гетьмана П. Скоропадського – 14 грудня 1918 р.

Документи збереглися завдяки невиконанню наказу тодішнього міністра внутрішніх справ, який вимагав: «...у випадку, якщо народні заворушення і розбрат дійдуть до ступеня, не залишаючого сумнівів у перевероті зразка існуючого в Україні державного устрою і способу правління, необхідно знищити безслідно всі секретні справи без винятку, розробивши заздалегідь заходи для того, аби секретні відомості ніяким чином не могли бути використані і співробітники викриті нелояльним елементом»⁹.

Нижче подаємо документи 1918 р., які дають уявлення про методи роботи освідомного відділу та відомості про найбільш загрозливі для тогочасного режиму політичні організації та способи боротьби з ними.

¹ Держархів Київської обл., ф. Р-2793, оп. 2, спр. 1, арк. 9, 9 зв.

² Там само, арк. 17.

³ Там само, спр. 6, арк. 24.

⁴ Там само, спр. 3, арк. 116–119 зв.

⁵ Там само, спр. 43, арк. 3, 4, 4 зв.

⁶ Там само, спр. 11, арк. 11, 11 зв.

⁷ Там само, оп. 1, спр. 61, арк. 2, 2 зв.

⁸ Там само, оп. 1, спр. 241, арк. 6.

⁹ Там само, оп. 2, спр. 1, арк. 12.

№ 1

1918 р.

Надзвичайно секретно

Циркулярно

Губерніальним старостам і градоначальникам України (По освідомному відділу)

У зв'язку з недостатнім агентурним висвітленням діючих у даний час в Україні революційних організацій різних найменувань і відсутністю необхідних відомостей про осіб, які входять у їхній склад, придбання необхідної інформації в цій площині повинно складати одне з невідкладних завдань місцевих розшукових органів. Основною вимогою служби останніх є придбання відповідної агентури, але незалежно від цього Департамент з свого боку вважає за необхідне рекомендувати терміново вжити наступні заходи.

Віднайти способи для передачі всіх справ, що збереглися після ліквідації колишніх жандармських установ в губернії, в місцеві освідомні відділи, де вони повинні бути відповідним чином систематизовані з метою розшуку.

Придбати місцеві газети, або виписати із них за час після 1 березня, а особливо з 1 листопада 1917 р., звідки можна віднайти цілком цінні для розшуку вказівки про діяльність цілих політичних груп або окремих осіб. З цією метою можуть бути цілком корисні різного роду іменні списки, які зберігаються в міських думах, професійних союзах, бюро праці та інших казенних, громадських і касових установах і які склалися в окремих випадках з точним визначенням партійної належності розмішених у списках осіб. Крім того відомо, що в багатьох більшовицьких установах, з метою підбору одностороннього складу службовців, проводились серед останніх анкети, які вимагали від опитаних вказати конкретні випадки активної роботи в революційних партіях. Можливо, що в деяких установах такого роду анкети збереглися і можуть в даний час бути використані в розшукових цілях.

Так само корисно було б добути тим чи іншим шляхом архіви «Ради робітничих і селянських депутатів», «Виконавчих комітетів», партійних груп і організацій, особливо за час захоплення влади більшовиками.

Спрямувати агентуру не тільки в інтересах подальшого розшуку, але із метою з'ясування діяльності революційних організацій в недалекому минулому, вимагаючи від співробітників і освідомлених агентів неупередженого і обгрунтованого висвітлення.

З'ясувати через осіб, що працюють зараз у друкарнях, які в свій час захопили більшовики, склад осіб, які брали безпосередню участь у ви-

давничій діяльності цих організацій. А також через власників будинків і квартир, які були реквізовані більшовиками і анархістами, а також через двірників, швейцарів, сусідів та інших можливо з'ясувати низку більшовицьких і анархістських діячів, які, можливо, і до цього часу залишаються в даній місцевості, продовжуючи свою руйнівну роботу, перевівши її лише в підпілля. Велику допомогу справі розшуку можуть надати колишні чини зовнішньої поліції, які добре знайомі з складом населення районів, що перебували у їхньому веденні, можуть в достатній мірі висвітлити характер партійної діяльності окремих, відомих їм своїм крайнім спрямуванням осіб, які не мають у той же час підстав приховувати свою належність до тієї, чи іншої революційної організації.

Стосовно залізниць, де діяльність більшовиків виявлялась особливо, то для отримання відомостей про неї освідомним відділам необхідно встановити зв'язок з чинами залізничної варти, які за допомогою старших залізничних агентів і взагалі благонадійних службовців можуть відзначити тих агентів, що залишаються на залізничній службі, котрі в революційний період заявили себе прибічниками більшовизму.

Цим переліком не вичерпуються способи одержання необхідних для планомірного розшуку відомостей; у цьому плані надається широке поле для виявлення необхідної ініціативи з боку освідомлених органів на місцях, при чому діяльність їх у цьому напрямку буде особливо оцінюватися Департаментом Державної Варти.

Підписали:

Директор Департаменту

Аккерман

В[иконувач] об[ов'язки]
начальника освідомного відділу

Тишкевич

*Держархів Київської обл., ф. Р-2793, оп. 2, спр. 1, арк. 32, 32 зв., 33.
Переклад із російської мови.*

№ 2

1918 р.

Секретно. Циркулярно

На території Української Держави, в цей час, існує досить значна кількість політичних партій, організацій, союзів і гуртків, частина з яких діє таємно, а частина відкрито на підставі затверджених урядом статутів, або таких, що утворилися явочним порядком. Одні з них ставлять метою своєї діяльності ліквідацію існуючого державного ладу на Україні та виступи проти особи Пана Гетьмана, а інші, що виникають легально, під впливом окремих їхніх членів і політичних подій, поступово змінюють характер своєї діяльності, або замасковують її для досягнення тих самих злочинних цілей. Тому я вважаю необхідним для охорони порядку і спокою державного ладу застосувати найрішучіші методи боротьби з діяльністю такого роду таємних і давніх співробітників і пропоную прийняти до керівництва наступне:

До числа партій, організацій і гуртків безумовно шкідливих і небезпечних для існуючого державного ладу в Україні відносяться:

I. Організації «Російської комуністичної партії (більшовиків)»;

II. Організації і гуртки «Всеукраїнської організації комуністів (більшовиків)»;

III. Партії і гуртки «анархістів» без різниці їх найменувань і відтінків;

IV. Організації «лівих Російських соціалістів-революціонерів» і «лівих Українських соціалістів-революціонерів», як таких, що приєднуються до більшовиків;

V. Організації «правих Російських соціалістів-революціонерів», як таких, що виявили наміри до створення військових організацій в Україні для збройного повстання проти Гетьманської влади.

Ця категорія підлягає найрішучішому переслідуванню всіма законними способами, тобто осіб, які належать до складу перелічених співтовариств, необхідно піддавати обшуку, арешту і відкривати проти них або судове переслідування, або розслідування відповідно до закону 24 вересня 1918 р.

Щодо всіх інших партій, організацій, союзів і гуртків, то діяльність таких повинна бути під постійним наглядом адміністративної влади і тільки при наявності перевірених відомостей, які вказують на намагання до повалення державного ладу, або виступів проти особи Пана Гетьмана, до них повинні бути застосовані ті ж самі рішучі методи боротьби. Тому щодо осіб цієї категорії необхідно зберігати особливу увагу до тих пір, поки не з'ясується дійсні цілі співтовариства.

Разом з тим пропоную Вам негайно перевірити відомості, які є у Вашому розпорядженні стосовно осіб, які в цей час знаходяться під вартою в адміністративному порядку і, якщо такі не підтверджують злочинної їхньої діяльності, то таких осіб негайно звільнити з під варти.

Держархів Київської обл., ф. Р-2793, оп. 2, спр. 5, арк. 100, 100 зв. Переклад із російської мови.

УДК 930.253:94(477)(=411.16) «1917/1918»

Батанова Тетяна

ДО ІСТОРІЇ ЄВРЕЙСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ: ДЕКІЛЬКА ДОКУМЕНТІВ МІНІСТЕРСТВА З ЄВРЕЙСЬКИХ СПРАВ

Автор публікує документи віце-секретаря з національних справ і Міністерства з єврейських справ (1917–1918), які стосуються загальної роботи єврейського представництва в Українській Центральній Раді, а також адміністративних заходів, здійснюваних щодо єврейських громад, освіти та друкарства.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, єврейське представництво, єврейські політичні партії, Міністерство з єврейських справ, єврейська громада, освіта, школа, друкарня.

© Батанова Тетяна, 2010